

FARKLI KURAMSAL PERSPEKTİFLER ÇERÇEVESİNDE SİVİL TOPLUM TARTIŞMALARININ KARŞILIKLI ANALİZİ

Hüsamettin İNAÇ

Selami ERDOĞAN

Özet:

Bu çalışma; 17. yüzyıldan itibaren sivil toplum kavramının kuramsal altyapısını hazırlayan teorisyenlerin bu kavrama yükledikleri farklı anlamlar bağlamında yürütülen tartışmalardan hareketle sivil toplum arayışlarına bir ışık olmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede sivil toplum tartışmalarının kopuş ve süreklilik trendi üzerinden sosyo-politik bir analizi yapılmakta ve farklı toplumsal formasyonlarda yaşayan, farklı idealleri taşıyan ve hayat algılayışları ciddi anlamda farklılık arz eden siyaset bilimci ve kuramcılarının kavrama kattıkları yeni anlamlar analogik düzlemde irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum, sözleşme teorileri, kaynak bağımlılığı kuramı, kendiliğinden düzenleyici toplum, devlet

A COMPARATIVE ANALYSIS OF CIVIL SOCIETY DEBATES WITHIN THE CONTEXT OF DIFFERENT THEORETICAL PERSPECTIVES

Abstract:

This study aims to be inspring about new and modern civil society concept by initializing from the discussions of 17th century theorists within the context of their attributions subjected for this notion. In this framework, the socio-polical analysis relevant with the civil society discussions has been for the respect of their continuity and beraking points depending on the period where they had lived. The elaboration for the considerarion of the political scientist, who had different social formation and share diffenret ideals and different point of views, paradaxocially can be found in this article.

Key words: Civil society, social contract theories, resource dependency theory, self-regulating society, the state

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694 – 528X Sayı: 11 Ocak – 2007

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

Giriş:

Sivil toplum kavramı yüzyıllar boyunca aynı içeriğe sahip olmuş bir kavram değildir. Zaman içinde semantik (anlam) kaymalara uğramış ve günümüzde bile üzerinde bir konsensüs sağlanamamıştır. Bununla birlikte uzun yıllar boyunca pek çok düşünür tarafından üzerinde çalışılması açısından önemlidir, bu süreçte kavrama katkıda bulunan belli başlı düşünürler ve ekollerin olduğu göze çarpmaktadır. Bu bağlamda karşımıza öncelikle sözleşmeciler olarak adlandırılan düşünürler çıkmaktadır. Öte yandan bu düşünürler doğal hukuk kuramcıları olarak da adlandırılmaktadırlar (Hobbes ve John Locke), klasik ekonomi politikçiler (Adam Smith ve Adam Ferguson), Alex Tocqueville, Hegel, Marx, Gramsci, Poulantzas ve Althusser çıkmaktadır.

Sivil toplum kavramı sözleşmecilerin çalışmalarında bugünkü anlamda politik topluma eş bir nitelik taşır, onlar sivil/politik toplumu doğal toplumun karşıtlığı olarak algıladılar, onlarda sivil toplum-devlet karşıtlığı söz konusu değildir, hatta birlikteliğinden söz edilebilir. Doğa durumu sivil/politik toplumun öncesi bir durumdu, doğa durumunda politik olmayan bir yaşam söz konusu idi. Doğal durumda “insan insanın kurdudur, herkes herkesle savaş halindedir”(GÖZE, 2000:133-153), bahsi geçen doğal durum kendi kendini düzenleyemediğinden bir Leviathan’a (düzenleyici bir otoriteye) ihtiyaç vardır. Öte yandan, hem Hobbes hem de Locke göre böyle bir durumda bile bireyler kendi çıkarları peşinde koşabilirler (GÖZE, 2000:133-155). Gerçekte bu iki düşünür sivil toplum kuramcıları olarak kabul edilmemelerine rağmen doğal haklar konusunda getirdikleri açılımlardan dolayı (ki onlara göre doğal haklar egemenin kudretinden değil, doğal durumdan kaynaklanmaktaydı) sivil toplum düşüncesinin gelişimine katkı sağlamışlardır.

Sivil toplumun gelişimini kapitalist toplumun gelişiminden bağımsız olarak değerlendirmemek gerekmektedir (bunun yanında laik otoritenin ortaya çıkışı, özel mülkiyet fikri, kent kültürü, anayasacılık v.s eklenebilir). Klasik ekonomi politikçilerle (KEP-Adam Smith ve Adam Ferguson) ortaya çıkan self-regulating society (kendi kendini yöneten toplum) kavramının ortaya çıkması sivil toplum açısından önemli bir uğrak olmuştur . Sözleşmecilerin tarih ve bilim dışı düşüncelerine karşı KEP’çiler tarihselci ve bilimselci

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694 – 528X Sayı: 11 Ocak – 2007

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

görüşlere sahiptirler. Sözleşmecilerde bulamadığımız kendi kendini yöneten toplum fikri onlar da mevcuttur. Sivil toplum artık onlar için doğa durumunun karşıtı değil, tersine feodalizmin ve despotizmin karşıtıdır, sözleşmecilerden ayrıldıkları temel nokta budur. Onların ayırımını yaptıkları bir diğere önemli nokta ise ekonomi-politika ayrışmasıdır. Daha önce hiç yapılmadığı bir şekilde ekonomi önselleşmekte, politikayı aşmaktadır. Sözleşmeciler tarafından hiç hesaba katılmayan ekonomi politikanın önüne geçmekte ve radikal bir kopuş söz konusu olmaktadır (SAVRAN, 1987:17-99). Sivil toplum artık özel gereksinmelerin karşılandığı bir alan olarak görülmektedir ki daha sonra Hegel ve Marx'ta da görüleceği üzere artık sivil toplum gereksinmeler sistemi olmuştur. KEP'çilerle birlikte yavaş yavaş devlet-sivil toplum karşıtılığının temelleri atılmaya başlanmaktadır. KEP'çilerin analizlerine göre toplum halinde (karşılıklı gereksinmelerden dolayı) yaşayan insanlar çıkarları için olumlu davranışlarda bulunurlar, ama sözleşmecilerden Hobbes'a göre bu durum şiddete, çatışmalara yol açmaktaydı. İnsanlar kendi çıkarları için çalışırken düzeni KEP'çilere göre piyasa (görünmez el) kendi sağlıyordu (oysa Hegel'e vardığımızda bu görev devlete verilmiş olacaktı). Egoizm KEP'çiler için problem değildi, hatta gerekliydi, bireyler tek tek mutlu olduklarında sonuçta toplum mutlu olurdu. Hegel ve Marx için bu durum kabul edilemez nitelikte olacaktır. KEP'çiler açısından bireyin özbilinçli bir varoluş alanı olan sivil toplum pozitif alandır. Halbuki bu Marx ve Hegel'de negatiftir.

Toplum ve ekonomi kendi kendini düzenleyebileceğinden dolayı sözleşmecilerden Hobbes'un öngördüğü Leviathan'a da gerek yoktur. KEP'çiler ekonomiyi olumlarken, politikayı olumsuz bir uğrak olarak kabul ederler. Sivil toplum devlete yön verecektir, devlet sadece düzenleyici olacak ve minimum düzeyde kalacaktır. Hegel'in düşündüğünün zıddına devlet iyiye ve güzele karar vermemelidir. Toplumsal ilerleme sivil toplumla gerçekleşir. Görünmez el sayesinde özel çıkarlar sonuçta kamu çıkarı olmaktadır. Sözleşmecilerde doğa durumunun aşılması ve devletin gerekliliği ön planda iken, bu defa self-regulating haldeki özbilinçli bireylerden oluşan sivil toplum önselleştirilerek devlet aşılmaktadır. Sözleşmecilerin öngördüğü şekilde devletle birey değil, bireyle birey sözleşme yapar, bireysel egemenden egemen bireye geçilmiştir. Toplumsal bir oluşuma birey isterse girer, bu oluşumlar bireyden üstün olamazlar. Feodalizmdeki doğuştan olan ayrıcalıkları kabul etmezler, en azından bireyler şeklen hukuk karşısında eşittirler. Toplumsal iyinin ne olduğuna

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694 – 528X Sayı: 11 Ocak – 2007

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

da devlet karar veremez. Artık KEP'çiler sayesinde sivil toplum sözleşmeye dayanan bir alan olmuş, devletse esas odaklanılacak alan olmaktan çıkmış, bu işlevini sivil topluma kaptırmıştır.

Alexis de Tocqueville de sivil toplum tartışmalarına katkıda bulunan önemli bir düşündürdür, “Amerika’da Demokrasi” adlı çalışmasında görüşlerini sergileme fırsatını yakaladı. O sivil toplumu ilk defa ayrı bir örgütlenme alanı olarak tanımlamıştır. Devletin, sivil toplumun özgürlüklerini sınırladığını belirterek, bunun doğru olmadığına ve devletin sınırlandırılması gerektiğine işaret etmiştir. İşte devlet ancak sivil toplum sayesinde sınırlandırılabilir demektir, sivil toplumun kurumsal yapısını da dernekler ve örgütler oluşturur(TOCQUEVİLLE, 1994:50-60), onun bu görüşü geçerliliğini günümüzde bile korumaktadır. Ayrıca derneklere üyeliğin zorunlu değil gönüllülük esasına göre olması gerektiğini vurgulamaktadır. Sivil toplum örgütleri tampon işlevi görürler, bireyi devlete karşı korur, özgürlüğün ve özerkliğin garantisidir(TOCQUEVİLLE., 1994:25), günümüz tartışmaları açısından KEP'çilere göre daha önemli bir miras bırakmıştır.

Hegel ise özellikle kendinden önce sivil toplumu adeta putlaştıran KEP'çilere yönelttiği eleştirilerle, sivil toplum tartışmalarında yer alır. Bunun yanında sivil toplumu modern dünyanın bir ürünü kabul etmesi açısından KEP'çilerle paralel düşünmektedir. Ona göre KEP'çilerin iddia ettiği gibi sivil toplum sadece güzellikler alanı değildir, aynı zamanda sefalet ve moral bozukluğu alanıdır. Sivil toplum yozlaşabilir, onun için Hegel’de sivil toplum KEP'çilerin aksine pozitif bir uğrak değildir. Özçıkların toplumsal ilerlemenin itici gücü olduğu görüşüne de katılmaz. O’na göre özçıklara dayalı etkinlikler egoizme benmerkezciliğe, toplumsal bütünleşmeye ilişkin araçsalcı yaklaşımlara yol açar, sonuçta etik yaşamın temeli ortadan kalkar. Modern toplum etik yaşamı gerçekleştiremez, KEP'çilerin iddia ettiği gibi kendi kendini yönetemez. Modernitenin zararlarına karşı Tocqueville tampon olarak sivil toplumu önerirken, Hegel’de ise bireyin kendi varoluşu içerisinde bir korumayla karşılaşılıyor, bu korumayla kastedilen şey etik yaşamdı. Etik yaşam, üyelerin önceden saptanmış belirli değerleri paylaştıkları, belli bir toplum biçiminde söz konusudur. Tikellik (bireysel öznellik) KEP'çilerde olduğu gibi her zaman iyi bir şey değildir, toplumu çökertebilecek bir özelliktir. Tikelliğin tek başına bırakılmaması gerekir, mutlaka

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694 – 528X Sayı: 11 Ocak – 2007

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

evrensellekle ilişkilendirilmesi gerekmektedir. KEP'çilerin aksine sivil toplum kendi başına bırakılmamalıdır, mutlaka eğitilmeli ve denetlenmelidir, eğitim ise etik toplum düşüncesi doğrultusunda olmalıdır. Sivil toplum tikellik ve evrensellik arasındadır. Hegel bireyler arasındaki karşılıklı bağımlılığın toplumsal duyguyu oluşturduğunu ifade eder.

KEP'çiler gibi Hegel için de sivil toplum bir gereksinimler sistemini ifade eder ve her ne kadar bireysellekle parçalanma süreçlerini özünde taşısa da, aynı zamanda bütünleşme eğilimini de barındırır (HEGEL,1991:159), Hegel KEP'çilerin piyasayı olumlulaştırmalarını da sorgular. Hegel'e göre piyasa yabancılaşma ve şeyleşmeye yol açar; yani insan ilişkileri yerine metalararası ilişkiler söz konusu olmaktadır. Toplumsal ve ahlaki nedenlerle (KEP'çilerin aksine piyasaya müdahale edilmelidir. Ayrıca kendisi sorun olan piyasa, sorunları çözemez. Hegel'de dolaylılar sisteminde denetleyen kurumlar göze çarpar. Bunlar a) Kamu otoriteleri b) sınıflar, zümreler ve korporasyonlardır: Korporasyonlar bireyselliğin aşılmasında önemli bir uğraktırlar, buralarda birey bir etik ve kimlik edinir. Korporasyonlar, Hobbes'un öngördüğü herkesin herkesle savaşını sınırlar. Hegel'in getirdiği çözümlemelerde en tepede devlet vardır, ancak o salt devlet merkezli bir düşünürde değildir. Bazı açılardan anti-liberal gibi görünse de, bireysel varoluşa, tikelliğe, sivil topluma karşı da değildir. Yalnız Hegel'in açmazı serveti olmadığı için korporasyonlara dahil olamayan yoksulların onun tasarladığı etik yaşama katılmamaları problemidir. Bu nedenle onun projesi eksik bir proje olacaktır.

Marx'ta ise Hegel'in çözümlemesinin zıttına, Marx devleti sivil toplumdan türetmektedir. Yine Marx, Hegel'in çözümlemesinde yer alan etik yaşam ve evrensellekle olgularının totaliter bir rejimi getirebileceği uyarısında bulunmaktadır. Hegel'ci çözümleme de yoksulların, mülksüzlerin korporasyonlar dışında bırakıldığı gerçeğine işaret eden Marx bu evrenselci yaklaşımın sınırlı bir etik projesi olduğunu vurgular. Dahası bu yığınlar öyle bir durumda şiddet ortaya çıkarabilirler, Hegel çelişkiyi mülk sahipleri arasında görürken, Marx ise mülk sahipleri ile mülksüzler arasında görmektedir. Marx siyasi özgürleşim (Emancipation) açısından da devlet sivil toplum ilişkilerine katkıda bulundu. Hukuksal olarak bir eşitlik sağlansa da , KEP'çilerin iddiasına karşı çıkararak nesnel bir eşitliğin olmadığını vurguladı. Hem Hegel, hem de Marx sivil toplumu herkesin bireysel çıkarları için çalıştığı bir

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694 – 528X Sayı: 11 Ocak – 2007

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

egoizm alanı, negatif uğrak olarak kabul ederler. Bu noktada bir süreklilik söz konusudur. Marx açısından 1789’da bir sivil toplum devrimidir, bu sayede sivil toplum ve politika birbirinden ayrılmıştır, sivil toplum siyasal olmaktan çıktı, O’na göre politika ve ekonomi ayrıştı, yurttaş ile somut birey ayrışımı da oluşmuştur.

Sivil toplum alanında varoluş (burjuva/somut varoluş) ile devlet alanındaki varoluş (siyasi/yurttaşlık) ayrılmaktadır, bu Hegel’de de varolan bir durumdur. Marx’ta sivil toplum alt yapıda yer alırken bu Gramsci de üst yapıda yer alacaktır. Marx, Hegel’de ve daha öncekilerde var olmayan, sivil toplum yerine tüm insanların kaynaşmasını öngören bir topluluksal yaşamı benimser. Marx’ta da Hegel’ci bir süreklilik unsuru olarak, sivil toplum, burjuva ilişkileri sonucunda ortaya çıkan bir meta ilişkileri alanı olarak görülmektedir. Marx kapitalizm öncesi sivil toplumla “bizatihi sivil toplum” arasında bir ayırım yapmaktadır, arı biçimiyle sivil toplum ancak kapitalizmle birlikte gelişebilir (SAVRAN, 1987:190) Marx’ın bir önemli katkısı da sivil toplum içinde hegemonya kurmuş olan burjuvanın iddia ettiği gibi genel olarak tüm toplumu temsil edemeyeceği görüşüdür. Marx’ta da KEP’çilerde olduğu gibi sivil toplum ekonomik ilişkiler alanıdır. Sivil toplum yapısal kerteye yerleşmiş konumdadır. Temel belirleyici unsur sivil toplumdur.

Gramsci’de dikkate değer bir sivil toplum kuramcısıdır. Marx’tan burjuva ekonomisi kavramını alarak kapitalist sistemi çözümlerken bunu temel bir izlek olarak kabul etmiştir. (CARNOY, 2001: 252-278) Gramsci sivil toplum tartışmalarında devrim niteliğinde bir yaklaşım getirerek sivil toplumu Marx’ın aksine alt yapısal alan değil, üst yapıya koymuştur (KEANE, 1998:102). İki tane üst yapısal düzeyi öngörmektedir, biri sivil toplum yani “özel” diye adlandırılan organizmalar bütünü, diğeri, siyasal toplum yani “devlet”tir. Egemen grup bu araçlar vasıtası ile hegemonyasını kurar. Gramsci, Marx’ın görüşlerine zıt bir biçimde sivil toplumun “maddi ilişkilerin tümünü” değil, ideolojik-kültürel ilişkilerin tümünü içerdiğini belirtmektedir (KEANE, 1998: 103). Gramsci sivil toplum kavramını çözümlemesinde ideolojiye başvurmuştur. O’na göre “toplumsal bir grubun, toplumun bütünü üzerindeki siyasal ve kültürel hegemonyası, devletin etik bir içeriği olarak sivil toplum” derken sivil toplumla ideoloji neredeyse örtüşen kavramlar olarak kabul edilmektedir (ÖZBEK, 2000:122). Onun tarihsel (altyapı ve üst yapı) blokunda, iki grubun ilişkileri

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694 – 528X Sayı: 11 Ocak – 2007

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

aydınlar aracılığı ile sağlanmaktadır. Alt yapıda bir determinizm söz konusu iken üst yapı uğrağında özgürlüğe geçilmiş olur (ÖZBEK, 2000:119). O'nun sivil toplum tartışmasına en önemli katkısı kendisine gelinceye kadar hiç kimsenin yapmadığı kadar üst yapıya önem vermesidir ki, bu nedenle Marx altyapılar kuramcısı olarak görülürken Gramsci üstyapılar kuramcısı olarak adlandırılmıştır. Gerek Marx, gerekse de Gramsci'nin temel vurguları-Hegel'in aksine-sivil toplum olmuştur.

Poulantzas ise sivil toplum tartışmalarında önemli bir uğrak olan kapitalist sınıf mensupları hakkında çözümlenmeleri ile gündeme gelmektedir. Kapitalist sınıf mensupları farklı çıkarları temsil eden birimlerden oluşmaktadır. Kapitalist siyasal iktidar, toplumla ideoloji aracılığı ile egemenliği sağlamış olan kapitalist çıkarların en güçlü temsilci biriminin önderliğinde kurulmuş bir iktidar bloğundan ibarettir (SAYBAŞILI, 1985: 58-60). Ancak, kapitalist devlet, kapitalist sınıflardan görece bağımsız olmazsa toplumda denge sağlanamaz. O'na göre kapitalist toplumda temel çelişki üretimin toplumsal, bölüşümün ise özel oluşudur. Kapitalist üretim tarzı son kertede belirleyici olan ekonomik yapı ile görece bağımsız olan ideolojik yapılardan oluşmaktadır (SAYBAŞILI, 1985:60-61). O'nun bu tespitleri kapitalist toplumun ürünü olan sivil toplumla ilgili tartışmalarda ufuk açıcı bir rol oynamaktadır.

Althusser da sivil toplum konusunda dikkate değer görüşler üretmiştir. Althusser Marx'ın devlet anlayışına katılmaktadır ve devleti, iktidarı elinde tutan sınıfın, bu iktidarı sürdürmek için, diğer sınıflar üzerinde uyguladığı bir baskı aracı olarak görmektedir. Onun en önemli çalışması “devletin ideolojik aygıtları” adlı çalışmasıdır. Devletin ideolojik aygıtları (DİA) devletin baskı aygıtı ile aynı şey değildir. DİA'lar (Din DİAsı, Aile DİAsı, sendikal DİA, kültürel DİA v.s) varolan toplumsal ilişkilerin sürekliliğini sağlar. Baskı aygıtı kamuda, devletin ideolojik aygıtları ise çoğunlukla özel alandadır. Althusser'daki DİA'lar Gramsci'deki sivil topluma denk gelmektedir (ÖZBEK, 2000, 144). Gramsci, bir sınıfın sivil toplumu ele geçirmeden iktidar olamayacağını belirtiyordu, Althusser da bu durum, DİA'lar ele geçirilmeden iktidar olunamayacağı şeklini almış görünmektedir (ÖZBEK, 2000: 145), yani Gramsci'deki sivil toplum ne ise, Althusser'daki DİA'lar da hemen hemen aynı şeydir.

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694 – 528X Sayı: 11 Ocak – 2007

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

KAYNAKÇA:

- CARNOY, Martin (2001), *Gramsci ve Devlet*,(çev:Mehmet YETİŞ), Praksis (3)
- GÖZE, Ayferi (2000), *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, (İstanbul:Beta Yayınları)
- HEGEL, G.W.F. (1991), *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, (Çev:Cenap KARAKAYA), (İstanbul:Sol Yayınları)
- KEANE, John (1998), *Sivil Toplum ve Devlet*, (çev:Erkan ALAN/aksu BORA) (İstanbul:Ayrıntı Yayınları)
- ÖZBEK, Sinan (2000), *İdeoloji Kuramları*,(İstanbul:Bulut Yayınları)
- SAVRAN, Sungur (1987), *Sivil Toplum ve Ötesi*, (Alan Yayınları)
- SAYBAŞILI, Kemali (1985), *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*, (Ankara:Birey ve Toplum Yayınları)
- TOCQUEVILLE, Alexis De (1994), *Amerika'da Demokrasi*, (çev: İhsan SEZAL/Fatoş DİLBER), (Ankara:Yetkin Yayınları).